

А. РЕДЬКО,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри управління та бізнес-адміністрування,
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ОЦІНКА ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР. В УКРАЇНІ

Обґрунтовано історико-правову оцінку голодомору 1932-1933 рр. в Україні з погляду міжнародного права та українського законодавства. Взято до уваги історичний та політичний контекст досліджуваної події. Врахування зазначених обставин і чинників, забезпечує адекватність і збалансованість історико-правової оцінки цього явища. Джерельна база дослідження представлена працями відомих дослідників з української діаспори, російських та українських істориків, американських вчених. Особливість роботи полягає в тому, що аналіз історіографічних джерел здійснюється за територіальним та хронологічним принципами. Зазначено, що важливим завданням сучасної історико-правової науки України є обґрунтування правової кваліфікації злочинів сталінського тоталітаризму, серед яких чільне місце займає Голодомор 1932-1933 рр.. Наголошено на потребі вирішення проблеми юридичної відповідальності за скоєний злочин та оцінки моральної та матеріальної компенсації за нього.

На підставі проведеного історико-правового аналізу Голодомору 1932-1933 рр. в Україні цей історичний факт кваліфікується як злочин, геноцид проти українського народу, спрямований на знищення його національної ідентичності, його асиміляцію та русифікацію. Крім того, він актуалізує проблему юридичної відповідальності Радянського Союзу та його правонаступниці Російської Федерації, яка повинна морально та матеріально відповідати перед українським народом за скоєні сталінізмом злочини.

Ключова слова: Голодомор, геноцид, юридична відповідальність, сталінський тоталітаризм, збереження національної ідентичності.

Важливим завданням сучасної історико-правової науки України є обґрунтування правової кваліфікації злочинів сталінського тоталітаризму, серед яких чільне місце займає Голодомор 1932-1933 рр. Особливо вирішення потребує проблема юридичної відповідальності за скоєний злочин та оцінки моральної та матеріальної компенсації за нього. Зазначену проблематику відображено в численних статтях та монографіях. Однією з перших історіографічних робіт про голодомор у період незалежності стала стаття В. Калініченка та Є. Яценко «Історіографія голодомору 1932-1933 років в Україні», в межах якої здійснено короткий огляд всього відомого масиву наукової літератури з цієї проблеми. Джерельна база дослідження представлена працями відомих дослідників української діаспори, російських та українських істориків, американських вчених. Особливість роботи полягає в тому, що аналіз історіографічних джерел здійснюється за територіальним та хронологічним принципами. У 2003 році побачила світ фундаментальна монографія вітчизняних науковців «Голод 1932-1933 років в Україні: Причини та наслідки» під загальною редакцією В. А. Смоля. Це перша в історіографії комплексна наукова робота академічного спрямування про Голодомор 1932-1933 рр. Наступною спробою висвітлення сучасної історіографії голоду стала праця В. Васильєва «Голод 1932-1933 рр. в Україні: нові інтерпретації та тенденції у вітчизняній історіографії». Автор запропонував періодизацію сучасної історіографії голодомору на основі розвитку та змін концептуальних підходів вітчизняних істориків до тлумачення подій 1932-1933 рр.: кінець 1980-х – початок 1990-х рр.; середина 1990-х рр.; кінець 1990-х – початок 2000 рр., підсумовуючи здобутки істориків кожного етапу.

Здобутки української історіографії з проблеми голодомору узагальнив Я. Калакура в статті «Новітня історіографія голодомору 1932-1933 років як геноцид українського народу: надбання і прорахунки». Дослідник обґрунтував необхідність історіографічного осмислення проблеми. Учений запропонував власну періодизацію історіографії голодомору, критеріями для якої стала поява якісно нових підходів до дослідження причин і масштабів голодомору або їх нового трактування, застосування досконаліших методів дослідження. Розвиток досліджень голодомору в Україні прослідкувала Л. Гриневич, виділяючи такі особливості вітчизняної історіографії з цієї проблеми: 1) регіоналізація тематики досліджень; 2) структуралістський підхід до проблеми голоду через вивчення колективізації при одночасному аналізі соціально-економічних та політико-ідеологічних особливостей; 3) співпраця українських істориків з науковцями діаспори та вченими зі США та Канади [1, с. 262–263].

На сучасному етапі з'являються регіональні узагальнювальні праці, присвячені історіографії проблеми. У 2008 р. вийшла монографія відомих миколаївських істориків В. Шкварця, Є. Горбурова та К. Горбурова «Історіографія та історіософія голодів-людоморів на Миколаївщині». Вчені визначили теоретико-методологічні засади дослідження, висвітлили історіографію трьох радянських голодоморів, подали широкую хронологію історії області, упорядкували бібліографічний показчик. Автори розглядають голодомор 1932-1933 років як геноцид українського народу, зазначаючи, що фізичне знищення українських селян штучним голодом – свідомо терористична акція комуністичного режиму в Україні. Особливого значення мали праці М. Шитюка та В. Шкварця як провідних

дослідників голодомору на території Півдня України. Праці істориків української діаспори та російських колег також стали історіографічними джерелами цього дослідження. Однією з перших робіт із зарубіжної історіографії Голодомору стала стаття В. Савельєва «Трагедія українського народу у висвітленні зарубіжної історіографії», що вийшла в 1990 році в збірнику архівних документів та матеріалів «Голод 1932-1933 років на Україні очима істориків, мовою документів». Автор уперше здійснив спробу аналізу тогочасної зарубіжної історичної літератури про трагічні події 1932-1933 років в Україні. [1, с. 263–264]. До історіографічного аналізу зарубіжних наукових праць з проблеми Голодомору звертається низка українських науковців. Серед них В. Марочко. Вчений провів історіографічний аналіз праць відомих російських істориків В. Данилова, І. Зеленіна, М. Івницького, Д. Волкогонова, В. Цапліна, О. Осокіної, Н. Араловець, В. Кондрашина, Є. Осколкова, застосовуючи проблемний підхід [1, с. 264].

Враховуючи рівень розроблення проблеми дослідження Голодомору 1932-1933 рр. в Україні та недостатності розроблення її історико- правового аспекту, метою цієї статті є усунення названого недоліку та наведення історико-правової аргументації щодо низки правових проблем. Це, зокрема, правова кваліфікація і правова оцінка Голодомору, визначення міри юридичної відповідальності тощо. Перелічені завдання виконано в основній частині статті.

Насамперед розпочнемо розгляд цієї проблеми з погляду міжнародного права, реакції на інформацію про Голодомор міжнародної спільноти. Голодомор визнали геноцидом українського народу у резолюціях та деклараціях парламенти таких держав, як Австралія, Грузія, Еквадор, Естонія, Канада, Колумбія, Латвія, Литва, Мексика, Парагвай, Перу, Польща, Угорщина. Парламенти Аргентини, Іспанії, Словаччини, США, Чехії, Чилі визнали голодомор як злочинний акт сталінського режиму, не використовуючи самого терміна «геноцид».

Щодо визнання голодомору геноцидом у межах міжнародних організацій, то така кваліфікація Голодомору ускладнюється внаслідок протидії цьому процесу з боку Російської Федерації, яка, як відомо, розглядає голод у СРСР 1932-1933 рр. як спільну трагедію народів СРСР, що стала результатом засухи та політики колективізації та розкуркулювання, що її проводили щодо всієї країни, а не тільки щодо України. Визнання голодомору геноцидом міститься у Заяві «Про вшанування пам'яті жертв геноциду та політичних репресій в Україні, скоєних у 1932 та 1933 роках», прийнятій у Ризі 24 листопада 2007 року на сесії Балтійської асамблеї.

Однак більшість міжнародних організацій, які в своїх документах заторкували питання історичної та юридичної оцінки Голодомору 1932-1933 років в Україні, уникають вживання терміна «геноцид», кваліфікуючи голодомор як злочин проти людяності. Зокрема, 7 листопада делегації 25 держав-членів ООН (Азербайджану, Бангладеш, Білорусі, Беніну, Боснії та Герцеговини, Гватемали, Грузії, Єгипту, Казахстану, Канади, Катару, Монголії, Науру, Об'єднаних Арабських Еміратів, Пакистану, Республіки Молдова, Російської Федерації, Саудівської Аравії, Сирійської Арабської Республіки, Сполучених Штатів Америки, Судану, Таджикистану, Тимора-Лешті, України, Ямайки) на 58-й сесії Генеральної Асамблеї ООН підписали Спільну заяву з приводу 70-ї річниці Великого голоду – Голодомору 1932-1933 років в Україні. Тематику Голодомору українська делегація порушувала також на 63-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 2008 року, однак внаслідок протидії з боку делегації Російської Федерації це питання не ввійшло до порядку денного Генеральної Асамблеї ООН.

Водночас чимало впливових міжнародних організацій дало свою оцінку злочину сталінського тоталітарного режиму. Європейський парламент у резолюції від 23 жовтня 2008 року зазначив, що «а) визнає Голодомор (штучний голод 1932-1933 років в Україні) жакливим злочином проти українського народу та проти людяності; б) рішуче засуджує ці дії, спрямовані проти українського селянства, що відзначались масовим знищенням та порушення прав і свобод людини; в) висловлює співчуття українському народові, який постраждав у цій трагедії і вшановує пам'ять тих, хто загинув у результаті штучного голоду 1932–1933 років; г) закликає країни, які виникли після розпаду Радянського Союзу, відкрити свої архіви про Голодомор в Україні 1932-1933 років для всебічної перевірки», щоб всі причини і наслідки виявити і детально дослідити. Отже, резолюція Європарламенту чітко кваліфікує Голодомор як злочин проти людяності. Парламентська Асамблея Ради Європи 28 квітня 2010 року ухвалила Резолюцію 1723 (2010) «Вшанування пам'яті жертв Великого Голоду (Голодомору) в колишньому СРСР». У резолюції ПАРЄ зазначено, що «тоталітарний сталінський режим у колишньому Радянському Союзі призвів до страхітливих порушень прав людини, позбавив їх права на життя», масовий голод у зернових районах країни охарактеризовано як «одну з найтрагічніших сторінок в історії народів колишнього Радянського Союзу». У пункті 4 цієї Резолюції зазначено, що «мільйони невинних людей у Білорусі, Казахстані, Молдові, Росії та Україні, які входили до складу Радянського Союзу, загинули внаслідок масового голоду, викликаного жорстокими та умисними діями та політикою радянської влади». Отже, тут наголошено, що масовий голод на початку 1930-х років був не лише в Україні, а практично в усіх зернових районах країни; водночас зазначено особливості цього жакливого явища, які мали місце в різних регіонах колишнього СРСР [3, с. 59–60].

Серед величезної кількості досліджень Голодомору більшість як в Україні, так і поза її межами здійснили представники історичної науки з використанням притаманних їй методологічних прийомів. Специфіка злочину геноциду як особливого міжнародного злочину вочевидь зумовлює необхідність правової оцінки Голодомору в світлі Конвенції ООН 1948 р. про запобігання злочину геноциду і покарання за нього із застосуванням методів юридичної науки та практики. Такий підхід передбачає

комплексну оцінку здобутків історичної науки в контексті вимог юриспруденції, що необхідно для одержання надійних наукових результатів у визначенні природи Голодомору та кваліфікації його як найтяжчого міжнародного злочину [2, с. 14].

Геноцид і винищення є найтяжчими міжнародними злочинами відповідно до загальновизнаних звичаєвих норм міжнародного права, які відображено у міжнародних договорах, зокрема в Конвенції ООН 1948 р., про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, в Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р., а також у Статуті Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ), затверджену Резолюцією Ради безпеки ООН №827 від 25 травня 1993 р. про заснування Міжнародного трибуналу для переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії, та в Статуті Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди (МКТР), затверджену Резолюцією Ради Безпеки ООН №955 від 8 листопада 1994 р. про заснування Міжнародного трибуналу для переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди [2, с. 15].

У Римському Статуті, у окремії ст. 6 відтворено склад злочину геноциду, як його викладено у Конвенції ООН 1948 р., а у ст. 7 наведено перелік інших міжнародних злочинів під загальною назвою «злочини проти людяності», до яких зараховано і такий злочин, як винищення. Аналогічний підхід застосували розробники статутів згаданих спеціалізованих міжнародних трибуналів. Так, у статтях 2, 3 та 5 Статуту МКТЮ подано перелік грубих порушень Женевських конвенцій 1949 р. про захист жертв війни, порушень законів і звичаїв війни та злочинів проти людяності, серед яких згадано і злочин винищення (п. «в» ст. 5), а ст. 4 відтворює кваліфікацію злочину геноциду відповідно до положень Конвенції ООН 1948 р. Статут МКТР у ст. 2 виокремлює склад злочину геноциду, як його сформульовано у Конвенції ООН 1948 р., а у статтях 3 та 4 міститься перелік злочинів проти людяності і порушень Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткового протоколу II до них, до яких зараховано і злочин винищення (п. «в» ст. 3). Отже, геноцид не є єдиним міжнародним злочином або злочином проти людяності, а одним із них. Проте цей злочин вирізняється серед інших особливим характером, правовою специфікою та наслідками. Тому в доктрині міжнародного права геноцид називають «злочином злочинів» [2, с. 15–16].

У дослідженнях про Голодомор досить часто трапляються нарікання на недосконалість правового визначення поняття «геноцид» і недоліки Конвенції ООН 1948 р., а інколи – й закиди, що юридичним нормам, сформульованим у цьому документі, відповідав лише Голокост часів Другої світової війни і що ці норми «не давали 100-процентної гарантії на ідентифікацію усіх випадків масового знищення людей як геноциду». Такі оцінки Конвенції ООН 1948 р. хибні, принаймні з трьох міркувань. По-перше, норми цього документа не розраховані на кваліфікацію всіх випадків масового знищення людей як геноциду. Відповідно до ст. II Конвенції ООН 1948 р., геноцидом вважають злочинні дії, спрямовані проти будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої, а не просто випадки масового знищення людей. Як уже зазначено, масове знищення людей становить окремії міжнародний злочин під назвою винищення. По-друге, хоч норми Конвенції ООН 1948 р. і сформульовані під впливом трагічних подій часів Другої світової війни, вони є нормами загального міжнародного права і розраховані на кваліфікацію актом геноциду всіх випадків злочинних дій, які відповідають юридичним критеріям, визначеним цим документом, і лише цим документом. По-третє, подобаються окремії дослідникам чи ні наслідки відомих перипетій під час її розробки, Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього у тому вигляді, як вона була підписана 9 грудня 1948 р., є автентичним і юридично чинним міжнародно-правовим актом. Жодна держава і міжнародне співтовариство загалом не ставлять під сумнів її правоякісність. Це, зокрема, було переконливо підтверджено через 50 років після підписання Конвенції, коли її ст. II, в якій відображено суть і зафіксовано змістові елементи злочину геноциду, була дослівно відтворена у ст. 6 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, а згодом і у ст. 4 Статуту Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії та у ст. 2 Статуту Міжнародного трибуналу для Руанди [2, с. 16–17].

Відповідно до принципів права міжнародних договорів Конвенцію ООН 1948 р. потрібно сприймати такою, яка вона є, і застосовувати її норми для кваліфікації будь-яких злочинних дій як геноциду у суворій відповідності лише до визначених нею критеріїв, а не критеріїв, які комусь заманулося використати, оскільки вони вписуються у рамки його/ її суб'єктивного бачення і є для них зручними. Суть злочину «геноцид» викладено у формулі початкової частини ст. II Конвенції, відповідно до якої «геноцид означає... акти, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку». У доктрині і практиці міжнародного права загальновизнаним є розуміння того, що для кваліфікації злочинних дій геноцидом необхідно довести наявність у суб'єкта злочину *спеціального наміру* (*dolus specialis*) знищити лише визначену у Конвенції групу і спрямованість його злочинної поведінки проти визначеної групи як такої.

Вирішальним і критичним для юридичної оцінки тієї чи іншої поведінки як злочину геноциду є встановлення спеціального наміру знищити певну групу і доведення того, що цей намір стосувався саме цієї національної, етнічної, расової або релігійної групи як такої, а не пошуки відповіді на запитання, чому, з яких причин і мотивів, де й коли було вчинено злочин, або щодо так званого кількісного порогу, тобто чисельності жертв злочину. Водночас слід наголосити, що відповіді на ці запитання є важливими як для встановлення спеціального наміру, так і для з'ясування інших

обставин злочину, зокрема його спрямованості проти певної групи, визначеної Конвенцією ООН 1948 р.

У Конвенції закріплено вичерпний перелік як груп, котрі є об'єктом геноциду, так і геноцидних дій, спрямованих проти якоїсь із них, а саме:

- a) вбивство членів такої групи;
- b) спричинення тяжких тілесних ушкоджень або розумового розладу у членів такої групи;
- c) навмисне створення для такої групи життєвих умов, які розраховані на цілковите або часткове її фізичне знищення;
- d) заходи, розраховані на цілковите або часткове недопущення дітонародження у середовищі такої групи;
- e) насильна передача дітей з такої людської групи до іншої.

Отже, геноцид відрізняється від інших злочинів проти людяності, по-перше, якістю наміру, а не кількістю жертв, по-друге, спрямованістю не проти людей узагалі, а проти чітко окресленого кола різновидів людських груп, по-третє, націленістю чітко визначених геноцидних дій не проти окремих членів таких груп, а проти груп як таких. Поведінка, яка не має згаданих ознак, не є злочином геноциду, навіть якщо її наслідком є знищення якоїсь людської групи.

Інакше кажучи, для геноциду характерним є те, що члени визначених у Конвенції ООН 1948 р. груп знищуються через їхню належність до якоїсь із таких груп і що метою ліквідації її членів є знищення, повне або часткове, групи як такої [2, с. 18].

З погляду сучасної української історичної та історико-правової науки, український Голодомор став складником багатоголової превентивної каральної операції, спрямованої проти української нації як такої, оскільки її відродження становило загрозу єдності і самому існуванню радянської імперії. У ході цієї операції за допомогою штучно організованого голоду було завдано нищівного удару по українському селянству з метою фізично знищити питома частину нації і, отже, підірвати її визвольний потенціал. Адже більшість сільської людності становили українці, а більшість українців – селяни. За всесоюзним переписом населення 1926 р. з 31,2 млн жителів України сільське населення становило 23,3 млн, тобто більше ніж 81%, а серед сільського населення українці становили 20,6 млн, тобто 87,6%. На початку 1932 р. населення України становило 32,5 млн, з яких у сільській місцевості проживали 25,5 млн. Як і раніше, серед сільського населення українці становили більшість, а у деяких сільських регіонах їхня численність перевищувала 90%. Досить часто твердять, що український Голодомор не мав винятково українського національного виміру, а отже, не є злочином геноциду, оскільки від голоду гинули не лише українці, а й представники національних меншин, які на той час жили в Україні. Із цим твердженням перегукується досить парадоксальна теза С. Кульчицького, яку він сформулював так: «Застосований Сталіним терор голодом в Україні і на Кубані був геноцидом українських громадян, а не українців». Він аргументує свою позицію тим, що: а) Сталін мав підстави побоюватися громадян УСРР; б) нікому — ні онукам громадян України, померлим від голоду, ні світовій громадськості – неможливо довести, що знищення українців відбувалося подібно до знищення вірменів в Османській імперії у 1915 р. чи євреїв у країнах Європи, окупованих нацистами. З таким підходом не можна погодитися, оскільки він не відповідає критеріям Конвенції ООН 1948 р. і є хибним у своїй основі.

По-перше, відповідно до Конвенції ООН 1948 р. геноцидом вважаються злочинні дії з наміром знищити певну національну, етнічну, расову або релігійну групу, а не громадян. Тобто людей знищують саме через їхню належність до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи, яка, власне, і є об'єктом злочину.

По-друге, населення Кубані, яка була частиною РРФСР, на три чверті складалося з українців, котрі були громадянами Російської Федерації, а не України.

По-третє, Сталін боявся не громадян України, він вбачав грізну небезпеку в українському національному відродженні та національно-визвольному русі, який міг охопити і Україну, і населену українцями Кубань. Тому й завдав превентивного удару, і цей удар був спрямований проти української нації як такої. Саме через це українці в Україні і на Кубані стали жертвами його злочинних акцій, а не тому, що вони лише були або могли стати громадянами УСРР.

По-четверте, для юридичної характеристики природи українського Голодомору неадекватно вживати запозичений у Р. Конквеста термін «терор голодом», оскільки комуністична влада використовувала штучно організований голод не як інструмент залякування, а насамперед як знаряддя вбивства українців за їхню належність до української національної групи як такої.

По-п'яте, некоректно як протиставляти, так і отожднювати український Голодомор із геноцидом вірмен та єврейським Голокостом, оскільки кожний конкретний злочин геноциду має лише йому притаманні зовнішні матеріальні особливості. З юридичного погляду, істотною є не тотожність чи подібність цих особливостей, а відповідність кожного з таких злочинів критеріям або типовим юридичним ознакам, визначеним Конвенцією ООН 1948 р. Доводити комусь подібність знищення українців, вірмен і євреїв під час національних трагедій кожної з цих національних груп непотрібно, оскільки такої подібності не існує і об'єктивно не може існувати. Натомість необхідно довести, що матеріальні параметри українського Голодомору відповідають правовим вимогам положень Конвенції ООН 1948 р.

Нетотожність українського Голодомору єврейському Голокосту не може бути підставою для заперечення геноцидного характеру української національної трагедії. Нацисти звозили євреїв з усієї Європи до таборів смерті і там знищували в газових камерах. Українців виморювали голодом на їхній

споконвічній етнічній території. Зовнішні матеріальні параметри обох злочинів вочевидь нетотожні. Однак їхній юридичний вимір у світлі Конвенції ООН 1948 р. є однаковим. У зв'язку з викладеним слід визнати юридично некоректним і політично недоцільним застосування терміна

«український Голокост» для означення масового знищення українців комуністами під час Голодомору 1932-1933 рр., а тим більше масових вбивств євреїв нацистами на території України у 1941–1942 рр. під час Другої світової війни [2, с. 40–42].

Одна зі специфічних рис українського Голодомору зумовлена тим, що в перебігу історичного розвитку в деяких регіонах України відбулося вкраплення в тіло української нації національних меншин. Тому під час Голодомору, крім українців, справді гинули і представники національних меншин України. Вони також стали жертвами злочинних дій кремлівського керівництва. Але злочин геноциду було спрямовано не проти них, а проти української нації. Голодомор планувався і здійснювався як один з етапів спецоперації проти української нації як такої, оскільки саме вона, а не національні меншини, виступає суб'єктом державотворчого самовизначення і лише вона могла реалізувати право на самовизначення шляхом виходу з СРСР і утвердження незалежної держави.

Як питома частина української нації українські селяни, а не представники національних меншин, становили живильний ресурс і рушійну силу українських народних повстань та національно-визвольних рухів і відігравали в них чільну роль. Саме тому безпосереднім об'єктом Голодомору став найчисленніший складник української національної групи – українські селяни. Той факт, що від українського Голодомору постраждали представники національних меншин України, аж ніяк не може слугувати підставою для заперечення його антиукраїнської спрямованості. Здійснюючи Голокост проти євреїв, нацисти одночасно знищували циган, поляків, білорусів, українців, представників інших націй, яких вони так само вважали расово-неповноцінними і потенційними ворогами рейху. Про це свідчать трагедії Бабиного Яру й інших місць масового знищення євреїв. Але ж ніхто не заперечує, що Голокост є геноцидом єврейського народу. Представники національних меншин України стали невинними жертвами українського Голодомору не тому, що були росіянами, євреями, поляками, німцями чи болгарами, а тому, що жили серед української нації, проти якої було спрямовано злочин. Вони немовби опинилися на лінії обстрілу, коли планували вбити конкретну особу, а постраждали й інші люди, що опинилися поблизу. Але ж нікому не спаде на думку заперечувати наявність злочину на тій підставі, що внаслідок його вчинення постраждали також особи, яких злочинець не мав наміру позбавляти життя [2, с. 43].

Виокремлення українського виміру Голодомору не означає заперечення або ігнорування факту винищення штучним голодом представників національних меншин України. Про це свідчать розвідки українських дослідників Голодомору, зокрема О. Іванова, І. Іванькова, В. Марочка. Ретельне з'ясування долі національних меншин має стати неодмінним аспектом продовження офіційного розслідування всіх обставин Голодомору на території України [2, с. 44]. В ухваленому Верховною Радою України 28 листопада 2006 р. Законі «Про Голодомор 1932-1933 р. в Україні» об'єктом геноциду визначено український народ, що формально суперечить вимогам як ст. II Конвенції ООН 1948 р., так і частині 1 ст. 442 Кримінального кодексу України, в яких міститься ідентичний перелік людських груп, що можуть бути об'єктом злочину геноциду. Зауважимо, що у проекті цього Закону Голодомор кваліфікувався як геноцид української нації. Під час його обговорення тодішній голова Верховної Ради О. Мороз запропонував замінити слово «нація» на слово «народ». Верховна Рада України погодилася з цією юридично безпідставною і провокативною поправкою, яка створила правову колізію і, по суті, спрямована на заперечення кваліфікації Голодомору як злочину геноциду.

Геноцидний вимір українського Голодомору намагаються поставити під сумнів, спираючись і на той факт, що штучно організований голод спричинив загибель не лише українців в Україні, а й росіян, казахів, татар, башкирів і ще багатьох в інших регіонах СРСР. Такий підхід поклали в основу концептуальної оцінки голоду 1932-1933 рр. російські історики та офіційні чиновники, а також деякі інші дослідники, наприклад, німець С. Мерлем [2, с. 46–47].

Організуючи штучний голод, сталінський тоталітарний режим мав на меті часткове винищення: а) селян як представників соціальної верстви, яку розглядали як ворожу, – з тим, щоб упокорити їх та подолати їхній опір; б) української національної групи як такої, оскільки її розвиток становив потенційну загрозу цілісності і самому існуванню комуністичної імперії та оскільки питому частину української нації становили селяни, які не сприймали політику комуністичної влади і чинили їй найбільший спротив.

Виокремлення українського Голодомору як злочину геноциду, яке спирається на ґрунтовну фактологічну базу, аж ніяк не є запереченням злочинних дій комуністичної влади, що спричинили масову загибель селян інших національностей на території РСФРР. Можливо, злочинні дії, вчинені в той час проти казахів, татар та башкирів, також були актами геноциду. Підтвердити чи спростувати це можуть спеціальні дослідження та офіційні розслідування в Казахстані, Татарстані чи Башкортостані [2, с. 47]. Кваліфікація Голодомору 1932-1933 рр. як геноциду пов'язана з питанням відповідальності за вчинення цього страхітливого злочину. З погляду права така відповідальність лягає на СРСР як «партійну державу», а також на всіх осіб, які брали участь в організації і здійсненні злочину, незалежно від їхніх посад, соціального статусу та етнічної належності.

«Партійна держава» припинила своє існування після дезінтеграції СРСР. Її правонаступниками стали всі колишні союзні республіки, а Російська Федерація, всупереч міжнародному праву, проголосила себе державою – продовжувачкою СРСР. Україна неодноразово заявляла, що не пов'язує визнання Голодомору геноцидом з міжнародно-правовою відповідальністю Російської

Федерації і не висуватиме до неї жодних претензій. Однак це не заперечує права фізичних осіб – нащадків жертв Голодомору висувати претензії до РФ як до держави, яка вважає себе продовжувачкою СРСР. Звичайно, у практичному аспекті реалізація цього права є проблематичною.

Моторошні обставини злочину унеможливають установлення як точної кількості спричинених голодом смертей невинних людей, так і вичерпного поіменного списку жертв. Нині надзвичайно складно знайти людей, які могли б свідчити в конкретних справах. Нарешті, слід зважати і на наявність юрисдикційних труднощів, пов'язаних із тим, що складником тоталітарної «партійної держави» – СРСР – формально-юридично була й УСРР, а відтак виконавцями злочину на республіканському рівні були посадові особи УСРР, які в багатьох випадках діяли самостійно й відповідно до республіканських нормативних актів.

Набагато легше встановити відповідальність головних організаторів і виконавців злочину як на союзному, так і на республіканському рівнях. Однак покарання їх є неможливим, оскільки вони, зокрема Сталін, Каганович, Молотов, померли своєю смертю, а значно більша частина його організаторів і виконавців, зокрема Косіор, Чубар, Постишев, Галицький, Реденс, Хатаєвич, а також керівники всіх обкомів КП(б)У були знищені впродовж подальших сталінських репресій. Парадоксальний історичний факт: злочинці зазнали кари, але не були покарані за участь у здійсненні Голодомору.

Треба особливо наголосити, що багатоетнічний склад ідеологів, організаторів, співучасників, виконавців і пособників злочину як специфічна матеріальна ознака українського Голодомору не є і не може бути підставою для звинувачень відповідних націй – грузинської, російської, єврейської, польської, латиської чи будь-якої іншої – у причетності до його здійснення.

У політичному аспекті відповідальним за Голодомор-геноцид в Україні і винищення селян голодом в інших регіонах СРСР є ленінсько-сталінський комуністичний режим. Саме тому геноцидний вимір Голодомору в Україні, а часто взагалі сам факт голоду в колишньому СРСР намагаються заперечити представники або симпатички КП(б)У, яка є ідейною спадкоємицею ВКП(б)-КПРС.

На позиції активної протидії міжнародному визнанню Голодомору в Україні як злочину геноциду стоять офіційні чинники Російської Федерації. І це не дивно, адже головного організатора злочину – Сталіна – владна російська верхівка вважає «сильним політиком» і «успішним менеджером». Але дивним і незрозумілим є те, що визнання Голодомору геноцидом офіційні речники російського МЗС розглядають як образу пам'яті жертв голоду в інших регіонах колишнього СРСР. Кваліфікація українського Голодомору як злочину геноциду не є і не може бути запереченням злочинності сталінського режиму проти селян Росії, Білорусі, Казахстану, Башкирії та ін. Україна не виступає ні проти вшанування пам'яті жертв сталінського режиму в колишньому СРСР (зокрема і виморених голодом людей), ні проти засудження злочинів сталінізму. Тому насправді наругою над пам'яттю жертв злочинів комуністичного режиму є не позиція України, а глорифікація керманіча цього режиму в Росії [2, с. 62–63].

Істерична реакція російського політичного істеблішменту на історичну правду про український Голодомор пояснюється тим, що виявлення справжньої природи цього злочину, його причин і наслідків підриває позиції антиукраїнських сил як в Україні, так і поза її межами та кличе до дій, спрямованих на зміцнення національної державності, розбудову демократичних інститутів України, продовження її руху шляхом інтеграції до європейських і євроатлантичних структур. Здебільшого російський владний і політичний істеблішмент і надалі розглядає Україну як частину Росії, що має з нею спільну долю і спільну історію. Звідси спроби керівництва Росії нав'язати Україні та світовій спільноті своє бачення української історії. Заперечення права України на власну історію є прихованою формою заперечення її права на незалежне існування.

Нині є очевидним, що саме втрата Україною незалежної державності і панування в ній влади, ворожої українській нації та підпорядкованої кремлівському керівництву, стали передумовою і глибинним підґрунтям Голодомору. Його політичні причини і згубні наслідки промовисто попереджають про смертельну небезпеку для української нації неоімперських планів створення «Русского мира» та відновлення «великої єдиної Росії», відповідно до яких Україна має знову стати її складовою. У новітніх стратегіях розбудови російської неоімперії відверто висувається гасло: «Росії потрібна не проросійська Україна, а російська Україна». Гіпотетично існують принаймні три можливості реалізації таких стратегій: 1) шляхом геноциду української національної групи як такої; 2) шляхом лінгвоциду, тобто знищення мови української нації як її засадничої і визначальної ознаки, що є рівнозначним остаточному і повному знищенню нації як такої; 3) за допомогою кумулятивного застосування цих інструментів націєвбивства.

Варто пам'ятати в цьому зв'язку, що, за винятком дуже коротких періодів, уся історія царської і радянської імперій є історією постійної війни на знищення української мови. Під час Голодомору припинено українізацію і започатковано наступ проти українського відродження й української мови [2, с. 63–64].

Такий наступ триває і після відновлення незалежності України, але тепер у нових, масштабніших, небезпечніших і підступніших формах. На це вказує потужна мовно-культурна експансія, яку нині здійснює Російська Федерація щодо України і яка, по суті, є якщо не прихованою формою, то прелюдією лінгвоциду. У разі відновлення російської неоімперії із зарахуванням до неї України навряд чи відбудеться масове фізичне знищення українців, оскільки в умовах демографічної кризи в Росії, що посилюється, там відчувається і ще довгі роки відчуватиметься гостра потреба у

людських ресурсах. Однак немає жодного сумніву, що сценарій застосування лінгвоциду до української мови з метою знищення української нації стане реальністю. Невід'ємним складником такого сценарію буде переслідування і винищення української еліти.

Унаслідок геноциду проти української нації українське суспільство, за висновком Дж. Мейса, стало і все ще значною мірою залишається травмованим постгеноцидним суспільством. Голодомор у поєднанні з політичними репресіями та депортаціями, які здійснювалися до, під час і після 1932-1933 рр., мав катастрофічний кумулятивний ефект. Нищівного удару зазнав генетичний фонд української нації. Їй було завдано тяжкої психологічної травми внаслідок жахливих картин масової загибелі людей, мученицької смерті рідних та близьких, неймовірних голодних страждань і шокуючих випадків психічних розладів, викликаних боротьбою за виживання в умовах тотального голоду. Відбулося спустошення країни, супроводжуване руйнацією структури українського соціуму та його віковичних традицій. Було серйозно приборкано сили українського визвольного руху, послаблено здатність нації до спротиву і пригальмовано процес її нормального культурного розвитку. В Україні запанувала атмосфера страху, жорстокості, брехні, подвійних стандартів і моральної деградації. Колосальні втрати, яких українська нація зазнала від Голодомору, відчутні й понині [2, с. 64–65].

Отже, актуальним є як засудження злочинів ленінсько-сталінського комуністичного тоталітарного режиму, так і ретельне вивчення і подолання їхніх руйнівних наслідків через вироблення та реалізацію комплексних заходів, необхідних для відновлення історичної пам'яті нації, духовного оздоровлення суспільства, національної консолідації, демократичного розвитку та розбудови успішної України. Такі заходи не повинні бути кон'юнктурними і організованими лише з приводу круглих дат. Їх потрібно здійснювати на постійній, системній основі на загальнодержавному і регіональному рівнях [2, с. 65–66].

В Україні першим правовим актом, що в загальній формі кваліфікував Голодомор як акт геноциду, був Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», що його ухвалила Верховна Рада України 28 листопада 2006 р. Стаття 1 цього Закону встановила: «Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом українського народу». Закон став політико-правовим підґрунтям для проведення масштабного офіційного розслідування обставин та наслідків вчинення в Україні геноцидного вбивства мільйонів українців штучно організованим голодом. Розслідування розпочалось у травні 2009 р., коли Служба безпеки України порушила кримінальну справу №475 за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 рр. за ознакою злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України. Йому передували ретельний аналіз багаторічних досліджень українських істориків, вивчення введених ними в науковий обіг численних документів радянських архівів та систематизація нових архівних документів, пошук свідків. Теоретичним і методологічним підґрунтям розслідування став творчий доробок українських правників [4, с. 7].

Апеляційний суд не мав процесуальної можливості сформулювати обвинувачувальний висновок та оголосити вирок особам, звинуваченим Головним слідчим управлінням СБУ у скоєнні злочину геноциду, оскільки кримінально-процесуальне законодавство України не передбачає покарання померлих. Відповідно до пункту 8 ч. 1 ст. 6 чинного на той час Кримінально-процесуального кодексу України Апеляційний суд закрити провадження у справі не за обставинами, що є підставою для реабілітації, а лише з огляду на смерть осіб, щодо яких висунуто звинувачення. “Підстав для реабілітації Сталіна Й. В., Молотова В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. немає”, – зазначено в Постанові суду. З огляду на юридичну специфічність справи та її суспільну вагомість Апеляційний суд, відповідно до глави 23 чинного на той час Кримінально-процесуального кодексу України, здійснив її попередній розгляд і в ході розгляду перевірів відповідність висновків Головного слідчого управління СБУ встановленим слідством фактам, підтвердив обґрунтованість кваліфікації Голодомору як злочину геноциду та ухвалив власну детально мотивовану постанову по справі. “Перевіривши викладені в постанові органу досудового слідства фактичні обставини справи, – йдеться в Постанові суду, – Апеляційний суд на підставі ретельного аналізу та всебічної оцінки зібраних в ній доказів в їх сукупності, зазначає про доведеність та обґрунтованість викладених в постанові висновків про вчинення Сталіним Й. В., Молотовим В. М., Кагановичем Л. М., Постишевим П. П., Чубарем В. Я., Хатаєвичем М. М. злочину, який правильно кваліфіковано за ч. 1 ст. 442 КК України як геноцид частини української національної групи”. Апеляційний суд приділив належну увагу аналізу як нормативних, так і фактичних підстав кваліфікації Голодомору 1932-1933 рр. в Україні як злочину геноциду. Суд встановив, що відповідно до Конвенції ООН 1948 р. про запобігання злочину геноциду та покарання за нього і ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України “геноцид означає ... акти, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку” і що для кваліфікації злочинних дій як геноциду “необхідно довести наявність у суб'єкта злочину спеціального наміру (*dolus specialis*) знищити лише визначену в Конвенції групу і спрямованість його злочинної поведінки проти визначеної групи як такої” [4, с. 8].

Треба зазначити, що порушення СБУ кримінальної справи №475, її розслідування, передання на розгляд Апеляційного суду м. Києва та ухвалення ним постанови, яка підтвердила висновок слідства щодо геноцидного спрямування Голодомору 1932-1933 років в Україні, супроводжувалися спробами окремих представників певних політичних сил, зокрема КПУ та Партії регіонів, поставити під сумнів правомірність дій українських правоохоронних органів. Проте показовим виявився той факт, що жодна зі згаданих політичних сил, жодна громадська організація чи окремі громадяни не оскаржували дії СБУ, позицію Генпрокуратури України, ані постанову Апеляційного суду м. Києва в

офіційному порядку, передбаченому законом. Це є переконливим доказом спекулятивності та неспроможності технологій та маніпуляцій, які використовують для введення в оману громадян України та заперечення юридичної кваліфікації українського Голодомору як злочину геноциду [4, с. 9].

Отже, проведений історико-правовий аналіз Голодомору 1932-1933 рр. в Україні дає підстави для того, щоб кваліфікувати цей історичний факт як злочин, геноцид проти українського народу, спрямований на знищення його національної ідентичності, його асиміляцію та русифікацію. Окрім того, він актуалізує проблему юридичної відповідальності Радянського Союзу та його правонаступниці Російської Федерації, яка повинна нести моральну та матеріальну відповідальність перед українським народом за скоєні сталінізмом злочини.

Список літератури

1. Чернявська К. В. Сучасні історіографічні дослідження проблеми голодомору 1932-1933 рр. в Україні: тенденції та напрямки / К. В. Чернявська // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер. : Історичні науки. – 2013. – Вип. 3.35. – С. 262–268.
2. Василенко В. А. Методологія правової оцінки Голодомору 1932-1933 рр. в Україні як злочину геноциду / В. А. Василенко // Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом / наук. ред.: В. Василенко, М. М. Антонович. – К. : Києво-Могилянська акад., 2013. – С. 13–73.
3. Савчук К. Голодомор – український геноцид / К. Савчук // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2015. – Вип. 37. – Ч. 2. – С. 58–64.
4. Василенко В. Кваліфікація голодомору 1932-1933 рр. в Україні як злочину геноциду і постанова апеляційного суду м. Київ від 13 січня 2013 р. / В. Василенко // Мандрівець. – 2013. – №6. – С. 7–14.

References

1. Cherniavska K. V. Suchasni istoriografichni doslidzhennia problemy holodomoru 1932-1933 rr. v Ukraini: tendentsii ta napriamky / K. V. Cherniavska // Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskooho. Ser. : Istorychni nauky. – 2013. – Vyp. 3.35. – S. 262–268.
2. Vasylenko V. A. Metodolohiia pravovoi otsinky Holodomoru 1932-1933 rr. v Ukraini yak zlochynu henotsydu / V. A. Vasylenko // Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukraini yak zlochyn henotsydu zghidno z mizhnarodnym pravom / nauk. red.: V. Vasylenko, M. M. Antonovych. – Kyiv : Kyievo-Mohylianska akad., 2013. – S. 13–73.
3. Savchuk K. Holodomor – ukrainskyi henotsyd / K. Savchuk // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia mizhnarodni vidnosyny. – 2015. – Vyp. 37. – Ch. 2. – S. 58–64.
4. Vasylenko V. Kvalifikatsiia holodomoru 1932-1933 rr. v Ukraini yak zlochynu henotsydu i postanova apeliatsiinoho sudu m. Kyiv vid 13 sichnia 2013 r. // Mandrivets. – 2013. – №6. – S. 7–14.

A. REDKO,

**Assistant Professor of the Department of Management and Business Administration Vasyl Stefanyk,
Precarpathian National University**

HISTORICAL AND LEGAL ASSESSMENT OF THE HOLODOMOR (FORCED FAMINE) OF 1932-1933 IN UKRAINE

The historical and legal assessment of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine from the point of view of international law and Ukrainian legislation has been explained in this article. It takes into account the historical and political context of the investigated event. Taking into consideration these circumstances and factors, it ensures the adequacy and balance of the historical and legal assessment of this phenomenon.

The important task of the modern historical and legal science of Ukraine is the explanation of the legal qualification of the crimes committed by Stalin totalitarianism, among which the Holodomor of 1932-1933 takes the leading place. A special attention should be paid to the solution of the problem of legal liability for a committed crime and the assessment of moral and material compensation for it.

Historical and legal analysis of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine gives reasons to qualify this historical fact as a crime, genocide against the Ukrainian people, aimed at destroying its national identity and its assimilation and russification. In addition, it makes actual the problem of legal responsibility of the Soviet Union and its successor - Russian Federation, which must take the moral and material responsibility to the Ukrainian people for the crimes committed by stalinism.

Key words: Holodomor, genocide, legal responsibility, Stalin totalitarianism, preservation of national identity.

* * * * *